

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ДРОЗД АЛЬОНА ВІКТОРІВНА

УДК 343.13:343.131 (477)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук
ФОМІНА Тетяна Григорівна,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, доцент кафедри
кримінального процесу
та організації досудового слідства.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України
ТАТАРОВ Олег Юрійович,
старший партнер Правової корпорації
«Татаров, Фаринник, Головка»;

кандидат юридичних наук
ОЛІЙНИК Сергій Васильович,
перший заступник Директора
Територіального управління Державного
бюро розслідувань, розташованого у місті
Києві.

Захист відбудеться 25 квітня 2019 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27.

Автореферат розісланий 23 березня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Могілевський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Із прийняттям у 1996 р. Конституції України та ратифікацією у 1997 р. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кардинально змінено вектор розвитку та подальшого вдосконалення національного законодавства, в тому числі кримінального процесуального. Визначальним кроком у цьому напрямі стало прийняття 13 квітня 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), в якому одним із завдань кримінального провадження закріплено захист особи, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, зокрема й права володіння, користування і розпорядження кожною людиною своєю власністю, якого ніхто не може протиправно позбавити. Це право відповідно до приписів ст. 41 Основного Закону України є одним із конституційних, але, на відміну від права на життя та здоров'я, не є абсолютним, оскільки у випадках, обсязі та порядку, визначених законом, особа може бути обмежена або навіть позбавлена цього права. У зв'язку з цим дуже важливо, щоб передбачені в КПК України відповідні випадки позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження були допустимими з точки зору норм і принципів міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, практики Європейського суду з прав людини та Основного Закону нашої держави.

З огляду на важливість завдання щодо неухильного дотримання прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному провадженні законодавцем уперше в окремій главі 2 КПК України закріплено загальні засади кримінального провадження, які є керівними положеннями, першоосновою всієї системи гарантій забезпечення та реалізації прав осіб, які так чи інакше залучаються до кримінального провадження. Однією із засад кримінального провадження, зміст якої розкривається у ст. 16 КПК України, є недоторканність права власності. Відтак, нормативне закріплення недоторканності права власності саме як засади кримінального провадження поставило перед науковцями, юристами, практиками доволі нелегке завдання – переосмислити усталені підходи та догматичні явлення про сутність, значення та процесуальний порядок обмеження й позбавлення права власності під час кримінального провадження, досягнути балансу між приватними та публічними інтересами, адже саме у цій сфері діяльності права і свободи особи піддаються найбільшому обмеженню.

Проблемні питання забезпечення прав особи в кримінальному процесі, у тому числі права власності, досліджували у своїх працях

С. А. Альперт, Ю. П. Аленін, В. В. Вапнярчук, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, О. Б. Комарницька, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Д. Б. Сергєєва, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, А. Р. Туманянц, В. М. Трофименко, М. С. Строгович, Л. Д. Удалова, Т. Г. Фоміна, С. С. Чернявський, О. В. Швидкова, В. Ю. Шепітько, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, О. О. Юхно, Ю. П. Янович, О. Г. Яновська та інші провідні вчені-процесуалісти.

В умовах дії КПК України 2012 р. на дисертаційному рівні питанню реалізації засади недоторканності прав власності в кримінальному провадженні приділили посилену увагу О. П. Кучинська «Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників» (Київ, 2013); Г. М. Куцкір «Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні» (Одеса, 2015); І. В. Гловюк «Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації» (Одеса, 2015); Н. С. Моргун «Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні» (Київ, 2015); І. А. Тітко «Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України» (Харків, 2016); В. І. Фаринник «Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України» (Київ, 2018) та ін. Напрацювання цих правників створили фундаментальне підґрунтя для подальшого наукового пошуку з питань нормативного забезпечення недоторканності права власності під час кримінального провадження і обов'язково мають бути враховані в процесі вдосконалення чинного законодавства України.

Тим часом, доводиться констатувати, що в умовах постійного оновлення кримінального процесуального законодавства, до чинного КПК України вже внесено низку змін і доповнень, які, безумовно, також стосуються питань обмеження або позбавлення права власності в кримінальному провадженні. Насамперед, це стосується нововведень, пов'язаних із виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України (в тому числі виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання цього Плану стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації), питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших кримінальних правопорушень тощо.

Отже, в умовах чинного законодавства та новітньої правозастосовної практики окремі питання реалізації засади недоторканності права власності в кримінальному провадженні не знайшли доктринального осмислення або ж залишаються недостатньо розробленими, дискусійними та суперечливими. Відтак, наразі існує необхідність у науковому вивченні нормативно-правового регулювання забезпечення недоторканності права власності в царині останніх змін, що має здійснюватися з виваженням поєднанням європейських правових стандартів кримінального судочинства, надбанням історичного розвитку кримінального процесу України та практичного досвіду правозастосовної діяльності. Вказані обставини в своїй сукупності свідчать про актуальність теми дисертаційного дослідження, що й зумовило її обрання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р, а також відповідає Пріоритетним напрямкам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ на період 2015–2019 років, затвердженим наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275. Дослідження проведено згідно з науково – дослідною темою Харківського національного університету внутрішніх справ «Наукове супроводження реформування системи кримінальної юстиції в Україні» (реєстраційний номер 0113U008190).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо характеристики правового механізму забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні, виявлення пов'язаних із цим проблем і формування на цій основі обґрунтованих пропозицій з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування.

Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення таких *завдань*:

- висвітлити історичні аспекти становлення та розвитку недоторканності права власності в кримінальному процесі;
- дослідити сутність недоторканності права власності як засади кримінального провадження;
- проаналізувати зарубіжний досвід правового регулювання недоторканності права власності в кримінальному процесі;
- з'ясувати випадки та підстави правомірного обмеження права власності в кримінальному провадженні;

- розглянути процесуальний порядок тимчасового вилучення майна;
- охарактеризувати арешт майна як спосіб обмеження та позбавлення права власності в кримінальному провадженні;
- визначити міжнародно-правові стандарти захисту права власності в кримінальному процесі;
- охарактеризувати сучасний стан забезпечення слідчим, прокурором недоторканності права власності в кримінальному провадженні;
- розкрити зміст і встановити значення судового контролю за дотриманням недоторканності права власності в кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження виступають правовідносини, що виникають і розвиваються під час забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні.

Методи дослідження Для досягнення поставленої мети і виконання зумовлених нею завдань, а також наукового обґрунтування результатів дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, які застосовуються в юридичній науці. Звернення до історико-правового методу дозволило вивчити розвиток нормативних основ забезпечення недоторканності права власності в кримінальному процесі України (підрозділ 1.1). Порівняльно-правовий метод використовувався у процесі аналізу кримінального процесуального законодавства України, деяких зарубіжних країн, міжнародних документів і практики Європейського суду з прав людини (підрозділи 1.3, 3.1, 3.3). Системно-структурний і догматичний методи надали можливість розкрити сутність таких дефініцій, як «засади кримінального провадження», «недоторканності права власності під час кримінального провадження (підрозділ 1.2), «тимчасове вилучення майна» (підрозділ 2.2), «арешт майна» (підрозділ 2.3). Формально-юридичний метод покладено в основу аналізу норм попереднього та чинного кримінального процесуального законодавства України з питань нормативного забезпечення недоторканності права власності в кримінальному процесі (розділи 1–3). Статистичний та соціологічний методи застосовано під час опитування слідчих і прокурорів, узагальнення та опрацювання емпіричного матеріалу, статистичних звітів, матеріалів слідчої та судової практики (розділи 2–3). Задля забезпечення об'єктивності та достовірності

отриманих результатів дослідження зазначені методи використано комплексно.

Нормативно-правову та інформаційну основу дослідження становлять Конституція України, закони України, міжнародно-правові договори, КПК України, рішення Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, постанови Верховного Суду, Інформаційні листи Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, законодавство деяких зарубіжних країн.

Емпіричну базу дослідження становлять результати узагальнення матеріалів 182 кримінальних проваджень, зведені дані анкетування 145 слідчих Національної поліції та 62 працівників прокуратури, судові рішення, внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень, а також власний досвід роботи у слідчих підрозділах МВС України та Національної поліції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є комплексною кваліфікаційною науковою працею, в межах якої досліджено теоретичні та практичні проблемні питання, що виникають під час забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні. У роботі обґрунтовано низку положень і висновків, що містять наукову новизну і є важливими для юридичної науки та правозастосовної діяльності, зокрема:

вперше:

– констатовано, що сучасне унормування недоторканності права власності як засади кримінального провадження розширює сферу своєї дії, свідченням чого є зміст положень ст. 41 Конституції України та ст. 16 КПК України, що дає можливість виділити два взаємопов'язані та взаємодоповнюючі структурні елементи цієї засади: 1) статистичний – право особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; 2) динамічний – позбавлення або обмеження права власності здійснюється на підставі вмотивованого судового рішення, а тимчасове вилучення майна відбувається без судового рішення;

– аргументовано доцільним надання слідчому, прокурору права звертатися до слідчого судді з клопотанням про зняття арешту з майна під час досудового розслідування, а також унормувати процесуальний порядок зняття арешту з майна у випадку закриття слідчим, прокурором кримінального провадження;

– обґрунтовано шляхи вдосконалення строку розгляду слідчим суддею клопотання про арешт майна, на яке за рішенням Директора

Національного антикорупційного бюро України (або його заступником), накладено попередній арешт;

– запропоновано унормувати процесуальний порядок обшуку мобільного телефону як джерела інформація, у зв'язку з чим обґрунтовано необхідність розширення змісту поняття «інше володіння особи», визначене у ч. 2 ст. 233 КПК України;

– констатовано про відсутність законодавчо закріпленого строку подання слідчим, прокурором, а також розгляду слідчим суддею клопотання про арешт майна з метою спеціальної конфіскації, конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, у зв'язку з чим запропоновано зміни до ч. 5, ст. 171, ч. 6 ст. 173 КПК України;

удосконалено:

– доктринальне розуміння таких правових дефініцій, як «засади кримінального провадження», «недоторканність права власності», «тимчасове вилучення майна» тощо;

– обґрунтування необхідності законодавчого врегулювання порядку припинення дії ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів щодо вилучених речей та документів;

– наукову позицію про необхідність унормування в КПК України слідчої (розшукової) дії – обшук особи, у зв'язку з чим запропоновано зміст цієї статті;

– законодавчі положення щодо порядку подання цивільним позивачем клопотання про арешт майна;

дістали подальшого розвитку:

– деталізація етапів розвитку забезпечення недоторканності права власності в кримінальному процесі України, зокрема виділено чотири основні етапи (від початку X ст. і до прийняття чинного КПК України);

– наукові позиції про доцільність вручення підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, третім особам копії клопотання про арешт майна;

– погляди про необхідність перегляду законодавчого підходу до унормування строку направлення слідчим, прокурором клопотання про накладення арешту на вилучене майно та обґрунтування щодо збільшення даного строку до 5 робочих днів після вилучення майна;

– положення про доцільність обов'язкового використання технічних засобів фіксації в ході проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки, рекомендації та пропозиції впроваджено та вони можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – під час розроблення та опрацювання проектів змін і доповнень до низки положень кримінального процесуального законодавства України з питань обмеження або позбавлення права власності;

– *правозастосовній діяльності* – для надання практичної допомоги слідчим органів Національної поліції при розслідуванні кримінальних правопорушень, підготовці методичних рекомендацій та проведенні занять у системі службової підготовки (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 25 жовтня 2018 р.);

– *освітньому процесі* – при проведенні занять з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Розслідування окремих видів злочинів», підвищенні кваліфікації слідчих Національної поліції, підготовці освітніх програм, навчальних і практичних посібників, підручників, курсів лекцій (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 вересня 2018 р.);

– *науково-дослідній діяльності* – при подальшому дослідженні питань, пов'язаних із забезпеченням недоторканності права власності в кримінальному провадженні (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 27 вересня 2018 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення й висновки дослідження доповідалися автором і були оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 3 березня 2017 р.); «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 7–8 квітня 2017 р.); «Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики» (м. Харків, 21 листопада 2018 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, знайшли своє відображення у восьми наукових публікаціях, чотири статті з яких – у наукових фахових юридичних виданнях України, одна стаття – у міжнародному науковому виданні та три тези доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлена предметом, метою, завданнями та логікою дослідження обраної теми. Робота складається

з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (265 найменувань на 28 сторінках) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 249 сторінок, із них основний текст дисертації – 198 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами; визначено мету, завдання, методи, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну та емпіричну базу; окреслено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів; надано відомості про апробацію та публікації, в яких відображено основні положення роботи, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-правові засади забезпечення недоторканності права власності в кримінальному процесі» складається з трьох підрозділів.

У **підрозділі 1.1 «Історичні аспекти становлення та розвитку недоторканності права власності в кримінальному процесі»** розглянуто генезис нормативного закріплення недоторканності права власності в кримінальному процесі.

Встановлено, що зародження правового регулювання недоторканності права власності на теренах сучасної України бере свій початок із часу утворення Київської Русі. Подальший його розвиток пов'язано з перебування українських земель у складі Великого Князівства Литовського, царської Росії, УНР, УСРР. Аргументовано, що найбільш прогресивне його вдосконалення відбулося внаслідок проведення судової реформи 60-х–70-х рр. XIX ст., проголошення незалежності та прийняття у 1996 р. Конституції України.

За темпорально-сутнісним критерієм розвиток вчення про недоторканність права власності в кримінальному процесі можна поділити на чотири основні періоди (етапи), а саме: I. Зародження його окремих елементів у таких джерелах права, як: Руська Правда; Литовські статuti 1529, 1566, 1588 рр.; Соборне Уложення 1649 р.; Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. II. Формування його основ: з часу затвердження Миколою I Зводу законів Російської імперії 1832 р. до прийняття першого КПК УРСР 1922 р. III. Удосконалення нормативного забезпечення

недоторканності права власності: протягом дії КПК УРСР 1922, 1927 рр. та КПК України 1960 р. IV. Запровадження недоторканності права власності як однієї із загальних засад кримінального провадження: з моменту прийняття у 2012 р. чинного КПК України й дотепер. Сучасний період характеризується кодифікацією та нормативним забезпеченням недоторканності права власності в кримінальному провадженні, що зумовлено імплементацією в національне законодавство і практикою його застосування міжнародно-правових стандартів у галузі захисту прав і свобод особи.

У підрозділі 1.2 «Недоторканність права власності як засада кримінального провадження» окрему увагу приділено визначенню поняття засади кримінального провадження, під якими запропоновано розуміти закріплені в законі правові положення, що визначають спрямованість та рух як усього кримінального провадження, так і встановлюють вимоги до прийняття процесуальних рішень і виконання процесуальних дій, що дозволяє досягти завдання кримінального провадження.

Підкреслено, що нормативне закріплення засади недоторканності права власності в кримінальному процесуальному законодавстві свідчить про те, що наша держава гарантує забезпечення цього права.

Розглянуто поняття та зміст засади недоторканності права власності в кримінальному провадженні. Під недоторканністю права власності в кримінальному провадженні запропоновано розуміти неприпустимість протиправного та незаконного втручання, обмеження чи позбавлення особи права вільно володіти, користуватися та розпоряджатися майном.

Констатовано, що сучасне унормування недоторканності права власності як засади кримінального провадження розширює сферу своєї дії, про що свідчить системний аналіз змісту норм ст. 41 Конституції України та ст. 16 КПК України, що дає можливість виділити два взаємопов'язані та взаємодоповнюючі структурні його елементи: 1) статистичний – право особи володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; 2) динамічний – позбавлення або обмеження права власності здійснюється на підставі вмотивованого судового рішення, а тимчасове вилучення майна відбувається без судового рішення.

У підрозділі 1.3 «Зарубіжний досвід правового регулювання недоторканності права власності в кримінальному процесі» розглянуто особливості закріплення засади недоторканності права власності та правомірного його обмеження за законодавством окремих

європейських країн (ФРН, Франції, Австрії, Швейцарії, Польщі) та країн-членів Співдружності Незалежних Держав (Вірменії, Азербайджану, Киргизії, Грузії, Туркменістану, Білорусії, Узбекистану, Таджикистану, Естонії). У зв'язку з цим здійснено порівняння закріплених у законодавстві вказаних країн структурних елементів нормативного змісту досліджуваної засади та визначено можливість імплементації окремих законодавчих положень до КПК України.

З'ясовано, що в КПК ФРН недоторканність права власності як окрему засаду взагалі не передбачено, а забезпечення цього права сформульовано в загальному вигляді, сутність якого полягає в тому, що кожна особа має право на вільний розвиток цього права, якщо вона не порушує прав інших осіб, конституційний порядок або етичний закон. За КПК Франції серед особливостей правомірного обмеження права власності виділено розмежування порядку проведення обшуку у підозрюваного та в інших осіб. У кримінальному процесі Англії та США, на відміну від України, при проведенні обшуку не вимагається обов'язкова присутність понятих і складання протоколу обшуку.

Аргументовано доцільним урахувати практику зарубіжних країн щодо проведення процесуальних дій без участі понятих, адже в сучасних реаліях це є недостатньо дієвий засіб забезпечення законності їх здійснення.

Визначено, що кримінальне процесуальне законодавство країн-учасниць СНД в частині регламентації недоторканності права власності за змістом і формою викладу схожі й здебільшого відповідають міжнародним договорам у сфері захисту права власності в кримінальному судочинстві.

Розділ 2 «Правомірне обмеження права власності в кримінальному провадженні» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Правові підстави правомірного обмеження права власності в кримінальному провадженні» охарактеризовано особливості обмеження права власності під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Вказано на складність цієї проблематики, яка зумовлена тим, що ані в положеннях чинного КПК України, ані в теорії кримінального процесу немає однозначної відповіді щодо переліку процесуальних дій, під час проведення яких уповноважені особи мають право обмежувати право власності в кримінальному провадженні.

Системний аналіз положень КПК України надав можливість зазначити, що обмеження права власності в кримінальному провадженні має місце під час: 1) застосування заходів забезпечення

кримінального провадження (тимчасовий доступу до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна); 2) проведення слідчих (розшукових) дій (обшук житла чи іншого володіння особи, огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи); 3) проведення негласних слідчих (розшукових) дій (обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, моніторинг банківських рахунків).

У підрозділі 2.2 «Процесуальний порядок тимчасового вилучення майна» досліджено правовий статус тимчасово вилученого майна у досудовому розслідуванні.

Констатовано, що з точки зору юридично-технічних правил і лексичної побудови ч. 1 ст. 167 КПК України має певну нелогічність. Задля усунення цього, запропоновано положення зазначеної частини викласти як обмеження можливості особою володіти, користуватися та розпоряджатися майном, визначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України, до вирішення питання про його арешт або повернення.

Проаналізовано випадки, в яких уповноважені особи мають право тимчасово вилучити майно, що дало змогу виокремити найбільш проблемні практичні аспекти накладення арешту на тимчасово вилучене майно. Зокрема, досліджено проблеми накладення арешту на тимчасово вилучене майно після затримання особи, огляду місця події та обшуку, у зв'язку з чим запропоновані відповідні зміни до КПК України.

Акцентовано увагу на неоднозначній практиці слідчих суддів щодо накладення арешту на біологічні сліди та майно, власник якого невідомий, з огляду на що запропоновано доповнити ст. 167 КПК України додатковою частиною, в положеннях якої передбачити, що не вважаються тимчасово вилученими предмети, речі, документи та об'єкти, які мають нематеріальний характер або не є майном у значенні ст. 190 Цивільного кодексу України.

У підрозділі 2.3 «Арешт майна як спосіб обмеження та позбавлення права власності в кримінальному провадженні» на підставі системного аналізу змісту ч. 1 ст. 170 КПК України аргументовано доцільним слово «відчуження» замінити на «володіння».

Висвітлено проблематику накладення арешту на документи, в процесі чого виокремлено дві основні позиції слідчих суддів і науковців із цього питання. Перша витікає з бачення документа як майна, що зумовлює допустимість накладення на нього арешту, а друга – діаметрально протилежна і заперечує можливість арешту

документів. Підтримано наукову позицію про допустимість накладення арешту на документи.

Досліджено проблеми накладення арешту на майно, яке було вилучено на підставі ухвали слідчого судді про обшук житла чи іншого володіння особи. Висвітлено законодавчі суперечності щодо строків розгляду клопотання про арешт майна, на яке попередньо за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погодженим прокурором, накладений арешт. З метою усунення законодавчих прогалин запропоновано до ч. 1 ст. 172 КПК України внести відповідні зміни в частині визначення строку розгляду слідчим суддею клопотання про арешт майна.

Акцентовано увагу на відсутності процесуального механізму скасування арешту майна в разі закриття слідчим, прокурором кримінального провадження. З огляду на це, запропоновано відповідні зміни й доповнення до частин 1, 4 ст. 174 КПК України.

Розділ 3 «Гарантії забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Міжнародно-правові стандарти захисту права власності в кримінальному процесі» виокремлено найбільш важливі міжнародно-правові акти у цій сфері.

Наголошено, що положення ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є найвагомішими з погляду міжнародно-правового регулювання права на власності. Фактично у ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції «Захист власності» визначено: по-перше, непорушність права мирного володіння своїм майном; по-друге, заборону на протиправне позбавлення права власності; по-третє, право держави на створення власного законодавства з метою врегулювання відносин у сфері захисту права власності; по-четверте, правомірний контроль з боку держави за правом власності може здійснюватися лише в інтересах суспільства або в загальних інтересах виключно на законних підставах, а також перебувати в межах розумного співвідношення пропорційності між метою та заходами.

Аналіз позиції ЄСПЛ привів до розуміння, що суспільним інтересом, як належним обґрунтуванням втручання у право власності під час кримінального провадження, може бути: 1) належне відправлення правосуддя – у разі вилучення речових доказів під час слідчих (розшукових) дій; 2) унеможливлення використання майна з метою збереження доказів вчинення злочину та запобігання будь-якому загостренню злочину – у разі накладення арешту на майно;

3) протидія вчиненню злочинів шляхом позбавлення грошових коштів та активів, отриманих у результаті незаконної діяльності або оплачених за рахунок доходів від злочину – у разі застосування спеціальної конфіскації як способу вирішення долі речових доказів.

У підрозділі 3.2 «Забезпечення слідчим, прокурором права власності в кримінальному провадженні» розкрито повноваження цих суб'єктів стосовно забезпечення права власності та проблемні практичні аспекти щодо їх діяльності в окресленому напрямі.

Наголошено на необхідності законодавчого врегулювання долі речей та документів, вилучених слідчим, прокурором під час здійснення тимчасового доступу до них. З метою унормування означеного питання запропоновано доповнити КПК України новою ст. 166-1 «Порядок припинення дії ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів», в якій унормувати дії слідчого, прокурора щодо повернення речей і документів, вилучених у ході тимчасового доступу до них, володільцю, а у випадках, коли вилучені речі і документи необхідні для здійснення кримінального провадження, звернутися до слідчого судді, суду з клопотанням про їх арешт.

Акцентовано увагу на практичні проблеми, з якими зіштовхуються слідчі, прокурори при ініціюванні обшуку: неможливість швидко отримати дані фізичної чи юридичної особи, у володінні якої знаходиться житло або інше приміщення, в якому необхідно провести обшук; необхідність відображення у тексті клопотання про проведення обшуку відомостей досудового розслідування, які недопустимо розголошувати, тощо. Наведено практичні рекомендації вирішення окреслених проблем.

У підрозділі 3.3 «Судовий контроль за дотриманням права власності в кримінальному провадженні» виділено напрями діяльності слідчого судді у цій сфері.

Встановлено, що в практичній діяльності проблемним питанням є отримання дозволу суду на обшук мобільного телефону, оскільки сьогодні процесуальний порядок отримання інформації з мобільного телефону не врегульовано, у зв'язку з чим запропоновано внести відповідні зміни до КПК України.

Досліджуючи порядок здійснення судового контролю за дотриманням права на власність під час вирішення питання про арешт майна, вказано на випадки неможливості надання слідчим, прокурором документації, якою підтверджується факт законного володіння або розпорядження певним майном, на яке планується накласти арешт. З

метою унормування такої проблемної ситуації пропонується внести зміни до п. 3 ч. 2 ст. 171 КПК України.

Визначено, що в положеннях КПК України не передбачено строку подання слідчим, прокурором, а також розгляду слідчим суддею клопотання про арешт майна з метою спеціальної конфіскації, конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. Це, у свою чергу, негативно позначається на правозастосовній діяльності, з огляду на що до ч. 5 ст. 171, ч. 6 ст. 173 КПК України запропоновано внести відповідні зміни й доповнення.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі наукових позицій учених, чинного законодавства та практики його застосування здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягає в отриманні нових результатів у вигляді наукових висновків щодо характеристики правового механізму забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні, виявлення пов'язаних із цим проблем і формування ймовірних шляхів їх подолання. Проведене дослідження дає можливість сформулювати такі найбільш важливі висновки.

1. З огляду на ретроспективний аналіз історичних пам'яток права різних періодів, а також вивченням наукових праць встановлено, що лише з плином часу право власності почало визначатися саме як право володіння, користування та розпоряджання своїм майном (тобто, формування «тріади» права власності). Унаслідок розвитку поняття та змісту права власності в кримінальному процесуальному праві України почав запроваджуватися принцип (засада) недоторканності права власності, який, беззаперечно, може вважатися однією з ґрунтовних основ захисту цього права. Зважаючи на це, в КПК України 2012 р. недоторканність права власності в кримінальному провадженні отримало чітке унормування, ставши однією із загальних засад.

2. Засади кримінального провадження, визначені в главі 2 КПК України, утворюють єдину взаємопов'язану та взаємодоповнюючу систему, тим самим впливаючи на ефективність досягнення завдань кримінального провадження, а недотримання однієї із них може спричинити порушення інших.

Засада недоторканності права власності виконує охоронювану та регуляторну функцію, оскільки спрямована на недопущення

обмеження чи позбавлення одного із основоположного права людини – права власності. Але недоторканність права власності не є абсолютною, адже законом можуть бути передбачені випадки правомірного й законного обмеження чи позбавлення особи цього права. Тобто, у відповідних нормах закону мають бути чітко закріплені підстави, при наявності яких особу можна обмежити або позбавити права власності під час кримінального провадження.

3. Аналіз кримінального процесуального законодавства європейських країн та країн-учасниць СНД дав можливість згрупувати окремі відмінності щодо особливостей нормативної регламентації недоторканності права власності, зокрема, у яких: 1) сформовано принцип недоторканності права власності (Вірменія, Молдова, Азербайджан, Киргизія, Туркменістан, Казахстан); 2) не передбачено окремої регламентації цього принципу (ФРН, Франція, Естонія); 3) правова регламентація недоторканності права власності унормовано в межах інших принципів (наприклад, за КПК Грузії це принцип недоторканності особистого життя; за КПК Білорусії, Таджикистану та Узбекистану – недоторканність житла чи іншого володіння особи).

4. Системний аналіз положень КПК України дав змогу визначити такий перелік процесуальних дій, під час проведення яких можливе обмеження права власності, а саме: огляд житла чи іншого володіння особи; обшук житла чи іншого володіння особи; обшук особи; негласні слідчі (розшукові) дії; тимчасовий доступ до речей та документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; моніторинг банківських рахунків.

Недосконалість законодавчих положень, які врегульовують правові підстави правомірного позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження, а також визначають їх критерії, зумовлює неоднакову слідчу та судову практику щодо застосування однорідних правовідносин, а більшість судових рішень з цього питання є діаметрально протилежними, навіть при застосуванні одних і тих самих положень закону.

5. Тлумачення змісту ч. 1 ст. 167 КПК України призвело до виокремлення трьох взаємопов'язаних аспектів, що характерні для поняття тимчасово вилученого майна: по-перше, вилучене майно належить як підозрюваному, так і іншим особам, у володінні, користуванні та розпорядженні якої воно перебуває; по-друге, тимчасово вилученим може бути виключно майно, перелік якого передбачено в ч. 2 ст. 167 КПК України; по-третє, ознака тимчасовості триває до вирішення питання про арешт майна або його повернення,

оскільки вилучення відбувається без ухвали слідчого судді. При цьому, подальше знаходження майна в сторони обвинувачення, а далі розпорядженні суду до винесення остаточного судового рішення в кримінальному провадженні, має бути легалізовано.

Вивчення судової практики арешту тимчасово вилученого майна засвідчило факт про її неоднозначність, а подекуди навіть діаметральну протилежність, особливо щодо відсутності статусу тимчасово вилученого майна для окремих предметів, які не відповідають вимогам ст. 190 Цивільного кодексу України.

6. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження накладається лише в межах кримінального провадження, тобто після внесення відомості про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР. При цьому, арешт на майно накладається не інакше як за клопотанням прокурора, слідчого за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільним позивачем, про що слідчий суддя, суд виносить вмотивовану й обгрунтовану ухвалу. З огляду на це, з одного боку, арешт майна обмежує майнові права особи, щодо якої він накладається, а з іншого – виступає гарантією збереження речових доказів, можливої спеціальної конфіскації, конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, а також забезпечення цивільного позову. У зв'язку з цим, при накладенні арешту на майно необхідно умовою є врахування балансу між приватним інтересом особи та публічними потребами досудового розслідування.

7. Дослідження міжнародно-правових стандартів у сфері захисту права власності, зокрема викладених у статті 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, надало можливість виокремити три основні критерії законності контролю за правом власності: 1) правомірний контроль з боку держави за правом власності може здійснюватися лише в інтересах суспільства або в загальних інтересах; 2) позбавлення майна дозволяється лише на законних підставах та в судовому порядку; 3) під час обмеження права власності повинно бути дотримано розумне співвідношення інтересів суспільства та мети заходів. У разі відсутності хоча б одного з вищевказаних положень ЄСПЛ може прийняти рішення про порушення положень Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

8. Відсутність правової регламентації обшуку особи як окремої слідчої (розшукової) дії створює низку проблемних питань теоретичного і практичного характеру, в тому числі пов'язаних із

забезпеченням недоторканності права власності. Тому неоднозначне праворозуміння та правозастосування норм КПК України у цьому напрямі призвело до формування різних правових позицій щодо проведення особистого обшуку в практичній діяльності. Наголошено на необхідності доповнення КПК України окремою статтею 234-1 «Обшук особи», в якій доцільно визначити мету цієї слідчої (розшукової) дії, випадки її проведення без ухвали слідчого судді тощо.

9. Виділено та розглянуто напрями діяльності слідчого судді, спрямовані на дотримання права власності особи в кримінальному провадженні, а саме: 1) прийняття рішення про застосування або відмову у застосуванні тих заходів забезпечення кримінального провадження, які можуть привести до обмеження права власності (тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна); 2) розгляд клопотань про проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, порядок проведення яких передбачає втручання у право власності особи (огляд та обшук житла чи іншого володіння особи; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; моніторинг банківських рахунків, тощо); 3) розгляд скарг на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора; 4) розгляд клопотань про передання чи знищення речових доказів, у тому числі щодо майна, яке належить фізичним та юридичним особам.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Дрозд А. В. До питання визначення недоторканності права власності в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Випуск 6-2. Т. 2. С. 112–117.

2. Дрозд А. В. Окремі питання правозастосування тимчасового вилучення майна в кримінальному провадженні. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 77–84.

3. Дрозд А. В. Актуальні проблеми забезпечення недоторканності права власності під час проведення обшуку особи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6. Т. 4. С. 189–194.

4. Дрозд А. В. Обеспечение права собственности в уголовном производстве через призму статьи 1 Первого Протокола к Конвенции о

защите прав человека и основных свобод. *Право и закон*. 2018. № 4. С. 131–137.

5. Дрозд А. В. Деякі проблемні питання арешту майна в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2018. № 36. Т. 2. С. 164–168.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Дрозд А. В. Правомірна допустимість обмеження права власності в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 3 берез. 2017 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2017. С. 521–523.

2. Дрозд А. В. Щодо процесуального порядку вилучення речей та документів в ході тимчасового доступу до них. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 7–8 квіт. 2017 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2017. С. 169–170.

3. Дрозд А. В. Правове регулювання недоторканності права власності у кримінальному процесі країн СНД. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 56–58.

АНОТАЦІЯ

Дрозд А. В. Забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Харківський національний університет внутрішніх справ, 2019.

У роботі комплексно досліджено механізм забезпечення недоторканності права власності в кримінальному провадженні. Розглянуто історико-правовий аналіз становлення та розвитку недоторканності права власності в кримінальному процесі. Досліджено поняття та зміст недоторканності права власності як засади кримінального провадження. Під недоторканністю права власності в кримінальному провадженні запропоновано розуміти неприпустимість протиправного та незаконного втручання, обмеження чи позбавлення

особи права вільно володіти, користуватися та розпоряджатися майном. Проаналізовано зарубіжний досвід правового регулювання недоторканності права власності в кримінальному процесі. З'ясовано випадки та підстави правомірного обмеження права власності в кримінальному провадженні. Розглянуто процесуальний порядок тимчасового вилучення майна та арешту майна як способу обмеження права власності в кримінальному провадженні. Визначено міжнародно-правові стандарти захисту права власності в кримінальному процесі. Охарактеризовано сучасний стан забезпечення слідчим, прокурором недоторканності права власності в кримінальному провадженні, також розкрито зміст і встановлено значення судового контролю за дотриманням недоторканності права власності в кримінальному провадженні.

Ключові слова: засада кримінального провадження, недоторканність права власності, тимчасове вилучення майна, арешт майна, тимчасовий доступ до речей і документів, конфіскація.

АННОТАЦІЯ

Дрозд А. В. Обеспечение неприкосновенности права собственности в уголовном производстве. – Квалификационная научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». – Харьковский национальный университет внутренних дел, 2019.

В работе комплексно исследован механизм обеспечения неприкосновенности права собственности в уголовном производстве. Рассмотрены историко-правовой анализ становления и развития неприкосновенности права собственности в уголовном процессе, что позволило выделить четыре основных периода. На основе норм действующего законодательства и научных трудов ученых-процессуалистов исследовано понятие и содержание неприкосновенности права собственности как основы уголовного производства. Проанализирован зарубежный опыт правового регулирования неприкосновенности права собственности в уголовном процессе. Выяснено случаи и основания правомерного ограничения права собственности в уголовном производстве. Системный анализ положений УПК Украины дает возможность определить следующий перечень процессуальных действий, в ходе проведения которых возможно ограничение права собственности, а именно: осмотр жилья

или иного владения лица; обыск жилища или иного владения лица; обыск лица; негласные следственные (розыскные) действия; временный доступ к вещам и документам; временное изъятие имущества; арест имущества. Рассмотрены процессуальный порядок временного изъятия имущества и ареста имущества в качестве способа ограничения права собственности в уголовном производстве. Временное изъятие имущества предложено понимать, как ограничение возможности лицом владеть, пользоваться и распоряжаться имуществом, указанного в ч. 2 ст. 167 УПК Украины, до решения вопроса о его аресте или возврата. Арест имущества, с одной стороны, ограничивает имущественные права лица, в отношении которого он накладывается, а с другой – выступает гарантией сохранения вещественных доказательств, возможной специальной конфискации, конфискации имущества как вида наказания или мероприятия уголовно-правового характера в отношении юридического лица, а также обеспечения гражданского иска. Определены и проанализированы международно-правовые стандарты защиты права собственности в уголовном процессе, что позволило выделить три основных критерия законности контроля на праве собственности: 1) правомерен контроль со стороны государства по праву собственности может осуществляться только в интересах общества или в общих интересах; 2) лишение имущества разрешается только на законных основаниях и в судебном порядке; 3) при ограничении права собственности должно быть соблюдено разумное соотношение интересов общества и цели мероприятий. Раскрыто современное состояние обеспечения следователем, прокурором неприкосновенности права собственности в уголовном производстве. Выделены и рассмотрены направления деятельности следственного судьи, направленные на соблюдение права собственности лица в уголовном производстве, а именно: 1) принятие решения о применении или отказе в применении тех мер обеспечения уголовного производства, которые могут привести к ограничению права собственности (временный доступ к вещам и документов, арест имущества); 2) рассмотрение ходатайств о проведении отдельных следственных (розыскных) действий и негласных следственных (розыскных) действий, порядок проведения которых предусматривает вмешательство в право собственности лица (осмотр и обыск жилища или иного владения лица; обследования публично недоступных мест, жилища или иного владения лица; мониторинг банковских счетов и т.д.); 3) рассмотрение жалоб на решения, действия и бездействие следователя и прокурора; 4) рассмотрение ходатайств о передаче или

уничтожения вещественных доказательств, в том числе в отношении имущества, принадлежащего физическим и юридическим лицам.

Ключевые слова: принцип уголовного производства, неприкосновенность права собственности, временное изъятие имущества, арест имущества, временный доступ к вещам и документам, конфискация.

SUMMARY

Drozd A. V. Ensuring Inviolability of the Property Right within Criminal Proceedings. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

The thesis for a candidate's degree by the specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic expertise; operative and search activity. – Kharkiv National University of Internal Affairs, 2019.

The mechanism of ensuring the inviolability of property rights in criminal proceedings has been thoroughly researched in the paper. The historical and legal analysis of the formation and development of the inviolability of property rights in the criminal procedure has been studied. The concept and content of the inviolability of property rights as the principles of criminal proceedings have been researched. The author has suggested to understand the inviolability of property rights in criminal proceedings as the inadmissibility of unlawful and illegal interference, restriction or deprivation a person of the right to freely own, use and dispose of property. International experience of legal regulation of the inviolability of property rights in the criminal procedure has been analyzed. The cases and grounds for legitimate restriction of property rights in criminal proceedings have been clarified. The procedure of temporary seizure of property and arrest of property as the way of restricting property rights in criminal proceedings has been studied. International and legal standards of property rights protection in the criminal procedure have been determined. The current status of ensuring the inviolability of property rights in the criminal proceedings by an investigator, a prosecutor has been characterized; the content has been also revealed and the value of judicial control over the observance of the inviolability of property rights in criminal proceedings has been established.

Key words: principle of criminal proceedings, inviolability of the property right, temporary seizure of property, arrest of property, temporary access to items and documents, confiscation.

Підписано до друку 23.03.2019. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60×90/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.